

הלכות משיחת

שיעורו השבועי של מורנו
הגאון הרב מצליח חי מאזוז שליט"א

משודר
מידי יום
ראשון ברדיו
"קול ברמה"
בשעה 12:00
בצהריים

גליון רצג

הלכות ברכת "אשר יצר"

מסופק אם בירך, כיצד ינהג. שלא ישתהה בברכת אשר יצר. היוצא מבית הכסא ורוצה לאכול, כיצד ינהג.
בירך שוב מחמת הספק ונזכר שכבר בירך קודם. נזכר באמצע ברכתו כיצד ינהג.

מסופק אם בירך אשר יצר

א. שאלה: קיבלתי על עצמי לברך ברכת "אשר יצר" לרפואת החולים, קרה ואיני זוכר אם בירכתי, האם עלי לברך מחמת הספק?

תשובה: לא יברך.

תשובה בהרחבה: כלל ידוע בהלכות ברכות הוא "ספק ברכות להקל", דהיינו אם מסופק אם בירך או לא, אסור לו לחזור ולברך, שהרי יתכן שאכן בירך, ואם יחזור שוב על ברכתו הרי הוא מוציא שם שמים לבטלה, ונצטווינו בתורה "לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא" (שמות כ, ז). איסור "לא תשא" הוא חמור מאד, ולכן אין לברך מחמת הספק, שעלול לבוא לידי הזכרת שם שמים לבטלה.

גודל החיוב לברך מיד ולא להשתהות

וכדי לא לבוא לידי ספק, יש לברך מיד בצאתו מבית הכסא.

וראינו כמה הפוסקים הזהירו בזה שלא ישתהה כלל בברכת אשר יצר. וכתב מרן בשלחן ערוך (סימן קסה ס"א) [שבזמנו לא היו ברזים, ולכן היו נוטלים ידים רק מתוך כלים, חביות וכדומה], שהיוצא מבית הכסא ורוצה לאכול[1], עליו ליטול ידיו ב' פעמים, על הראשונה מברך "אשר יצר", ועל השניה מברך "על נטילת ידים". ואם אינו רוצה ליטול אלא פעם אחת, לאחר ששפך פעם אחת על ידיו, יברך אשר יצר, ובשעת הניגוב יברך על נטילת ידים.

ולכאורה מה הטעם שלכתחלה יטול ידיו ב' פעמים? וביאר המשנה ברורה (סק"ב) בשם המג"א (שם) שאם יטול ידיו פעם אחת ויברך אשר יצר ולאחריה על נטילת ידים, הוי הפסק בין הנטילה לברכת על נטילת ידים, ואם יברך מתחילה על נטילת ידים ואחר כך יברך אשר יצר, הוי הפסק בין ברכת הנטילה לברכת המוציא. ואם ימתין ולא יברך אשר יצר עד לאחר ברכת המוציא, אינו עושה כהוגן, משום שחיוב הברכה חל עליו מיד

לאחר שעשה צרכיו, ואין לאחרה כל כך.

ואפילו שמדובר בזמן מועט ביותר, (לכל היותר כמה דקות), עדיין אין זה ראוי, כי צריך לברך תיכף ומיד לאחר שעשה צרכיו ונטל ידיו.

מכאן יש לנו ללמוד עד כמה גודל החיוב לברך ברכת אשר יצר מיד ולא להשתהות כלל.

היוצא מבית הכסא ורוצה לאכול, כיצד ינהג למעשה

אגב, בעצם הבעיה שיש כאן כשנוטל ידיו לסעודה ולבית הכסא מתי יברך כל ברכה, כתבו האחרונים פתרון שבזמנם היה קשה לעשותו, אבל היום שיש לנו ברזים הוא פשוט מאד. אם יש לו כלי נקוב, שאמנם אינו נחשב לכלי ואינו מועיל לנטילת ידים, אבל הרוח הרעה של בית הכסא מסתלקת גם על ידי כלי כזה, יטול ידיו ממנו ויועיל רק לבית הכסא, יברך אשר יצר, ושוב יטול ידיו מכלי שלם שיועיל לו לנטילת ידים של הפת, ואז יברך על נטילת ידים, וכך יצא ידי חובת כולם.

אמנם בזמנם הפתרון לא היה קל לעשותו, שהרי אין דרך לשמור כלים נקובים רק בשביל נטילה של בית הכסא לפני הסעודה. אבל בזמננו, על פי דברי הרב האחרונים נוכל ללמוד פתרון פשוט מאד לבעיה הזו, שאם נצרך לנקביו קודם הסעודה, יטול ידיו קודם מהברז ללא כלי, שנטילה כזו מועילה רק לבית הכסא ולא לסעודה, יברך אשר יצר, ולאחר מכן יטול ידיו לסעודה מכלי ויברך על נטילת ידים, וכך יצא ידי חובת כל הפוסקים.

בירך אשר יצר ומיד נזכר שבירך כבר, מה יעשה

ב. שאלה: אם לא ידע שאין לברך מחמת הספק ובירך, ולאחר מכן נזכר שאכן בירך מיד בצאתו מבית הכסא, ולמעשה בירך ברכת אשר יצר ב' פעמים, מה עליו לעשות?

תשובה: אם נזכר תיכף ומיד לאחר ברכתו השניה, יאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

תשובה בהרחבה: כך כתב מרן בשלחן ערוך (סימן רו ס"ו), שאם בירך ברכה שאינו מחויב בה, יאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ובזה מתקן קצת את הברכה לבטלה, שנחשב כאילו אמר את הברכה כדי לומר "ברוך שם" ואינו ברכה לבטלה גמורה.

ומכל מקום אין ללמוד מזה למי שיש לו ספק אם בירך, שיברך שוב ויאמר מיד "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", כי אין ברכתו השניה נחשבת לבטלה מפני שמתקן אותה על ידי אמירת ברוך שם. אין זה נכון, שהרי אמירת ברוך שם אינו תיקון גמור אלא רק מועיל קצת, ואין לעשות כן לכתחילה.

[כי התוספות (ברכות לט. סד"ה בצר) כתבו שעל ברכה לבטלה יאמר בשכמל"ו, ומשמע שזו ברכה לבטלה. ומ"מ הנוסח בירושלמי (ברכות פ"ו ה"א): צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שלא להזכיר שם שמים לבטלה. וגם הרמב"ם (פ"ד מהלכות ברכות ה"י) כתב: צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כדי שלא להוציא שם שמים לבטלה. ולכאורה משמע שמתקן בכך את הברכה לבטלה. אבל מ"מ פשוט שאין לעשות כן לכתחלה].

נזכר באמצע ברכתו שבירך כבר

ג. שאלה: אם באמצע שבירכתי אשר יצר נזכרתי שכבר בירכתי קודם לכן, האם עלי להפסיק באמצע הברכה או שעלי להשלים הברכה ולומר ברוך שם?

תשובה: בשו"ת רב פעלים (ח"ב חאו"ח סי' ל"ב ד"ה איברא) כתב שלא ימשיך את הברכה, מפני שמזכיר שם

שמים בסופה, וה"ברוך שם" שאומר אחר כך מועיל לתקן רק את שם שמים שהזכיר בסיום הברכה ואינו מועיל לשם שמים שהזכיר בתחילה, ולכן למעשה לא יסיים את הברכה אלא יעצור במקומו ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ויתקן את מה שהזכיר שם שמים בתחילת הברכה.

היוצא מבית הכסא ולא בירך והוא כעת צריך שוב, האם יברך

ד. שאלה: מי שעשה צרכיו ויצא מבית הכסא ועדיין לא בירך אשר יצר, ותכף הרגיש שהוא צריך שוב להתפנות, האם הוא יוכל לברך כעת על הפעם הקודמת, כאשר הוא יודע שעוד מעט הוא יצטרך לברך שוב - אחרי שיכנס לבית הכסא בפעם השניה? ומה הדין במי שלא מרגיש טוב ויודע שרק עוד מעט הוא יצטרך שוב, כגון שהוא חולה או שיש לו שלשולים וכדומה. האם יברך מיד אחרי הפעם הראשונה?

תשובה: הרב שערי תשובה (סימן ז' ס"ק א') כותב שיש הבדל בין שני המקרים. לגבי אדם שהוא לא הספיק לברך ותכף הוא הרגיש שהוא צריך שוב, הוא לא יכול כעת לברך אשר יצר משתי סיבות: ראשית, כי הוא כבר נצרך ומרגיש לחוץ, ובאופן כזה ההלכה אומרת (סימן צ"ב ס"א בהגה), שאם האדם נצרך לנקביו והוא לא יכול לחכות 72 דקות, אסור אפילו בדברי תורה. וכל שכן ברכות, כמו שכותבים שם האחרונים. סיבה נוספת, כיון שהוא כעת נצרך לנקביו שוב, אז ההודאה על פעם שעברה כבר נגמרה, ועכשיו הוא צריך להודות מחדש.

אבל לגבי מי שכרגע הוא לא מרגיש שהוא צריך אבל הוא יודע שעוד מעט הוא יצטרך שוב, כגון שהוא לא מרגיש טוב וכדומה, צריך לברך אשר יצר גם אחרי שיצא מבית הכסא בפעם הראשונה. מפני שכיון שכרגע הוא מרגיש טוב, וברוך ה' הוא התפנה וגופו נקי, אף על פי שהוא יודע שלאחר מכן הוא יצטרך שוב, אין בכך כלום. ובפעם הבאה הוא יצטרך לברך פעם נוספת כיון שזה כבר משהו אחר. וכך גם כותב הרב משנה ברורה (סימן ז' סק"ב), הרב כף החיים (שם אות ב), מרן הגאון הרב משה לוי זצ"ל בספרו ברכת ה' ח"ד (פ"ו סעיף נ"ח).

עד מתי אפשר לברך 'אשר יצר'

ה. שאלה: אדם ששכח לברך ברכת אשר יצר, עד מתי הוא יכול לברך? ברכת המזון לדוגמא, יש לנו זמן מסוים של 72 דקות, או הזמן שהוא מרגיש שבע. מה הגדר בזה בברכת אשר יצר?

תשובה: זוהי שאלה חשובה ביותר. אני אנסה לתמצת את הנושא הזה. יש בזה שלוש דעות: יש דעה אחת שאומרת שדוקא תוך חצי שעה אפשר לברך, יש דעה נוספת שאומרת שאפשר גם תוך 72 דקות, ויש דעה שאומרת שלמשך כל זמן שאדם לא התפנה פעם נוספת, הוא עדיין צריך לברך על הפעם הראשונה.

הדעה הראשונה היא דעת הגאון מהר"ם די לונזאנו (הובא בספר מצת שמורים דף ו' ע"א). הוא סובר שצריך לברך תוך חצי שעה. ומביא לדוגמא שכאשר אדם אוכל תפוח אחד או שותה מים, כיון שלא לוקח לזה הרבה זמן להתעכל, לכן אפילו פחות משעה אחת זה נחשב הפסק. ואם הוא ימתין, עבר זמנו והוא לא יוכל לברך יותר. וזה לא דומה לסעודה שכל זמן שלא עברו שש שעות והוא עדיין לא מרגיש רעב, אז יכול לברך, כיון שלסעודת לחם לוקח זמן להתעכל, אבל העיכול בדברים קלים הוא מהיר יותר. וגם בנדון דידן זה אותו דבר, מי שעשה צרכיו ועבר זמן ולא בירך, לא יברך עוד. הוא לא מסביר כמה זמן. אבל משמע שהברכה צריכה להיות סמוכה.

כמה זה 'סמוך'? אנחנו ראינו במקומות אחרים ש'סמוך' זהו גדר של חצי שעה. כתוב במסכת פסחים (דף צ"ט ע"ב) לא יאכל אדם בערב שבת וימים טובים מתשע שעות ולמעלה. ורשב"ם מסביר: איך הגיעו לתשע שעות? אלא שתשע שעות זה חצי שעה סמוך לזמן של מנחה קטנה. רואים מכאן ש'סמוך' זה חצי שעה. אז הוא הדין גם ב"אשר יצר". ואכן כך כותב הרב חסד לאלפים (סימן ו' אות ד).

אבל יש אומרים שכאן זה שונה. מדוע? מפני שברכת המזון או כל ברכה אחרונה שעל אכילה או שתיה, זה נתקן כדי להודות על הנאת מעיו שהוא עכשיו שבע. ולא על עצם האכילה. לכן כל זמן שעדיין ההנאה במעיו והאוכל לא התעכל, הוא יכול לברך. ולכן אי אפשר לברך לאחר שהנאת האדם נעלמה. אבל ברכת אשר יצר היא לא באה על ההנאה, אלא על ההצלה שלו בכך שנקביו נפתחו בשעה שהוא צריך לעשות צרכיו. הוא מודה לקב"ה שעשה לו נס, וברוך ה' הוא מרגיש טוב. כמו שאנחנו אומרים באשר יצר - "שאם יסתם אחד מהם או אם יפתח אחד מהם, אי אפשר להתקיים אפילו שעה אחת". לפיכך, כיון שבברכה הזאת אדם מודה על ההצלה שלו, אם כן גם לאחר זמן ההצלה קיימת והוא חייב להודות על הדבר הזה. וכמו ברכת הגומל, שאדם מודה על ההצלה שהציל אותו השם יתברך, והוא מברך את הברכה הזו גם לאחר זמן. וכמה אחרונים סוברים כמו הדעה הזו.

השאלה היא עד מתי יכול האדם לברך? יש גמרא בפסחים (דף מ"ו ע"א): "לנטילת ידים עד ארבעה מילין". נאמרו בזה כמה פירושים בראשונים. יש מפרשים (רש"י בד"ה לגבל) שכוונת הגמרא לאדם שהוא צריך ליטול ידים לסעודה, אז עד ארבעה מילין עליו לטרוח ללכת להביא מים.

אבל בחידושי הריטב"א (פסחים שם), שהוא מסביר שכוונת הגמרא לאדם שנצרך לנקביו ונפנה, והוא צריך ליטול ידים מפני שהוא צריך לברך אשר יצר. ועוד, שאסור ללכת בידים מזוהמות ולהסתובב כאשר אדם לא נטל את ידיו. וקל וחומר אם הוא תלמיד חכם, שודאי הוא מהרהר בדברי תורה. ולכן אם במרחק פרסה (ארבעה מילין) יש מים, יצריכו אותו חכמים ללכת וליטול ידיו במים. ואם המים רחוקים יותר מפרסה, אז ינקה במה שאפשר לו. ואז הוא ממשיך וכותב: "ואף על פי שמאחר ברכת אשר יצר, אין בכך כלום. כי אינה ברכת המצוה ולא ברכת הנהנין, אלא ברכת השבח".

הוא מביא שם עוד ראיות לדברים שלו. והוא כותב: "ומצינו בסידור גאונים הראשונים, וכן נוהגים היום, שאומרים אותה (ברכת אשר יצר) בבית הכנסת. ואין זה כראוי למי שאמרה כבר כשנטל ידיו. אלא" -מי שלא בירך אשר יצר בבית מיד - "נתנו לו רשות לאחר אותה לסדרה עם שאר ברכות השבח. וכן לזה נתנו לו רשות לאחרו כדי שיטול ידיו במים עד פרסה, אבל לא יותר".

מה זה "אבל לא יותר"? יש שתי דעות. יש שמבינים (יחוה דעת ח"ד סי' ה) שהכוונה היא שעד 72 דקות אפשר לברך אשר יצר, אבל לא יותר. ויש שמסבירים שאמנם לכתחילה אין לעכב את ברכת אשר יצר יותר מ-72 דקות, ואפילו אם אין לאדם מים, ינקה את ידיו במה שיש לו ויברך, כדי שלא ישכח. אבל אם האדם התעכב ועברו יותר מ-72 דקות, הוא לא הפסיד את ברכת אשר יצר. ואחת ההוכחות לזה, כי הרי הנימוקי יוסף כותב שאם הוא מאחר את אשר יצר "אין בכך כלום". ומה שאמר 72 דקות זה רק לכתחילה כדי שלא ישכח.

אז נסכם את שלושת הדעות: דעה אחת אומרת עד חצי שעה, דעה שניה אומרת עד 72 דקות, והדעה האחרונה אומרת שגם אם עברו 72 דקות, כל זמן שהוא עדיין לא מרגיש שהוא צריך, הוא יכול עדיין לברך. וכך דעת מרן הגאון הרב משה לוי זצ"ל בספרו ברכת ה' ח"ד (פ"ו סעיף נ"ט), וכן דעת מרן ראש הישיבה זצ"ל (שו"ת מקור נאמן ח"א סימן רפ"ט ור"צ).

מרן ראש הישיבה מוסיף שם, שאם הוא יכול ילך שוב לשירותים, ואז יברך אשר יצר אחרי הפעם השניה לפי כל הדעות, ויכוין על שתי הפעמים.

עורך: הרב שלמה נחום. ביקורת: הרב יצחק מאזוז
ניתן להצטרף לאלפים המקבלים את העלון במייל, וכן ליצור קשר בדוא"ל a0733718074@gmail.com
ניתן להקדיש את זכות השיעורים להצלחה ולישועה, ניתן גם לערוך פדיון נפש, צרו קשר בפל' 052-7108693 או בדוא"ל